

Erving Goffman

VŠICHNI HRAJEME DIVADLO

*Sebe prezentace
v každodenním životě*

Nakladatelství
Studia
Ypsilon

1999

HERECKÉ VÝKONY

Přesvědčení o roli, již člověk hraje

Když jednotlivec hraje nějakou úlohu, samozřejmě požaduje od svých pozorovatelů, aby dojem, který v nich vyvolává, brali vážně. Chce, aby byli přesvědčeni, že postava, kterou vidí, je skutečně nositelem charakteristických vlastností, jaké zdánlivě má; že úloha, kterou hraje, bude mít předpokládaný dopad a že, obecně řečeno, věci jsou takové, jaké se zdají být. V souladu s tím existuje obecně přijímaný názor, že jednotlivec uvádí své představení a hraje divadlo „pro dobro ostatních“. Bude výhodné začít naše úvahy o hereckých výkonech tím, že celou otázku obrátíme a zaměříme se na to, jak moc věří jednotlivec ve zdání reality, které se snaží vzbudit ve svém okolí.

Jedním extrémem je situace, kdy zjistíme, že se účinkující se svým výkonem zcela ztotožňuje; může být zcela upřímně přesvědčen, že zdání reality, které předvádí, je skutečnou realitou. Jestliže je jeho obecenstvo rovněž přesvědčeno o pravdivosti jeho představení – a to je zřejmě typický případ – pak alespoň pro danou chvíli pouze sociolog nebo osoba s danou společností nespokojená bude mít pochybnosti o „skutečnosti“ toho, co se předvádí.

Druhým extrémem je stav, při němž zjistíme, že účinkující se s vlastním výstupem nezotožňuje ani v nejmenším. Tato možnost je pochopitelná, protože nikdo není v tak výhodné pozorovatelské pozici, aby prohlédl hraný výstup, jako osoba, která ho sama hraje. Účinkující může mít navíc důvody k ovlivňování názoru svého obecenstva jenom proto, aby mohl tento názor použít jako prostředek k dosažení jiného cíle, a nijak ho neznepokojuje, jakou představu o něm nebo o situaci si obecenstvo vytvoří. Když jednotlivec sám nevěří vlastnímu výstupu a ani věrohodnost před

publikem mu nedělá žádné velké starosti, můžeme ho nazvat cynikem a ponechat si přívlastek „upřímný“ pro jednotlivce, kteří jsou o dojmu, který svým výkonem vyvolávají, skutečně přesvědčeni. Měli bychom chápat, že cynik přese všechnu svou profesionální nezúčastněnost může mít ze své maškarády zcela neprofesionální potěšení a zažívá škodolibou radost z chytře vedeného útoku, protože si může libovolně pohrávat s něčím, co jeho obecenstvo musí brát vážně.¹

Samozřejmě nepředpokládáme, že všichni cyničtí účinkující mají zájem na oklamání svého obecenstva pouze kvůli prosazení „vlastních zájmů“ či pro osobní prospěch. Cynický jedinec může klamat diváky pro – jak se domnívá – jejich vlastní dobro nebo pro dobro komunity a podobně. Za názorný příklad nemusíme hned volit osvědčené velikány se smyslem pro divadelní efekty, jako byli Marcus Aurelius nebo Sün-c'. Víme, že zaměstnanci v oblasti služeb, kteří jsou jinak upřímní, jsou někdy nuceni své klienty klamat, protože to jejich klienti opravdu vyžadují. Lékaři, které situace donutí předepsat placebo, zaměstnanci benzínových pump, kteří rezignovaně znova a ještě jednou kontrolují tlak v pneumatikách automobilů řízených nervózními řidičkami, prodáváči obuvi, již zákazníci prodají dokonale padnoucí botu, ale když mluví o velikosti, řeknou číslo, které zákaznice chce slyšet – ti všichni jsou cynickými účinkujícími, jimž obecenstvo upřímnost nedovolí. Podobně se zdá, že soucitní pacienti na psychiatrických odděleních někdy simulují bizarní příznaky, aby studenti medicíny nebyli zklamáni jejich příliš normálním představením.² A zrovna tak když podřízený uspořádá ve svém domě hostinu pro šéfa – velmi opulentní hostinu –, nemusí za tím být patolizálská snaha získat si jeho přízeň. Zaměstnanec se pravděpodobně jen snaží, aby se u něj šéf cítil stejně dobře jako ve světě, na nějž, jak podřízený předpokládá, je zvyklý.

Zmínil jsem se o dvou extrémech: jedinec se může s vlastním výkonem zcela ztotožnit, nebo k němu může přistupovat cynicky. Tyto extrémy jsou něčím víc než jen opačnými konci plynulé škály. Každý z nich staví jednotlivce do pozice, která má své jistoty a obranné mechanismy, a u těch, kdo se někdy ocitli poblíž jednoho z těchto pólů, existuje tendence dojít až na samý konec

cesty. Jedinec, který začíná s nedostatkem vnitřního přesvědčení o své roli, může sledovat přirozený vývoj, jak ho popsal Park:

„Možná to není pouhá historická shoda okolností, že slovo osoba (angl. person) je ve svém původním významu maska. Je to svým způsobem uznání skutečnosti, že každý, vždy a všude a víceméně vědomě hraje nějakou roli... Vzájemně se známe z těchto rolí; v těchto rolích známe i sebe samy.“³

V určitém slova smyslu a do té míry, do jaké tato maska reprezentuje představu, jakou jsme si o sobě vytvořili – roli, kterou se pracně snažíme naplnit – je maska naším pravdivějším já, oním já, kterým bychom chtěli být. Naše představa o vlastní roli se nakonec stane druhou podstatou a nedílnou součástí naší povahy. Vstupujeme do světa jako jedinci, vytváříme svůj charakter a stáváme se osobnostmi.“⁴

To je možné doložit příkladem ze života shetlandské komunity.⁵ Posledních čtyři až pět let vlastní a provozují turistický hotel na ostrově manželé, původem prostí domkáři. Od samého počátku byli majitelé nuceni odložit vlastní představy o tom, jak by měli lidé žít, a poskytují ve svém hotelu úplné zázemí služeb a zařízení pro střední třídu. Ovšem s postupem času se zdá, že se majitelé zbavili části cynismu obestírajícího jejich představení; sami se stávají střední třídou a čím dál víc nacházejí zalíbení v tom vlastním já, jaké jim přisuzují jejich zákazníci.

Další příklad najdeme u nováčka na vojně, který se zpočátku řídí vojenskou etiketou jenom proto, aby se vyhnul fyzickým trestům, ale nakonec začne dodržovat pravidla proto, aby armádu nezahanbil a získal si úctu důstojníků a ostatních vojáků.

Jak jsme již naznačili, cestu od nedůvěry k přesvědčení je možné sledovat i opačným směrem, kdy je výchozím bodem přesvědčení nebo ne zcela vyhraněný cíl a konečným bodem cynismus. Profese, které veřejnost chová v posvátné úctě, často dovolují svým novým členům sledovat tuto proměnu popsáním směrem, ne snad proto, že by si pomalu uvědomovali, že své obecenstvo klamou – neboť podle běžných společenských norem jejich tvrzení mohou být platná – ale proto, že cynismu mohou užít jako prostředku, jímž své vnitřní já od kontaktu s obecenstvem izolují. Můžeme dokonce čekat i to, že najdeme typické profese, u nichž víra

hraje významnou úlohu, kde jednotlivec na počátku svému představení věří, a pak nějakou dobu kolísá mezi upřímností a cynismem, než projde všemi fázemi a zvraty sebedůvěry osoby nacházející se v jeho postavení. Studenti medicíny vypovídají o tom, že idealisticky zaměřeni začínající medicíci zpravidla na určitou dobu své zbožné úmysly odloží. Během prvních dvou let zjistí, že jejich zájem o medicínu musí jít stranou, aby mohli veškerý svůj čas věnovat úkolu učit se, jak úspěšně složit zkoušky. Během dalších dvou let jsou příliš zaneprázdnění studiem chorob na to, aby mohli prokazovat větší zájem o nemocné. A teprve po dokončení lékařského studia mohou znovu prosadit své původní ideály lékařství jako služby.⁶

Můžeme sice očekávat, že nalezneme přirozené kolísání mezi cynismem a upřímností, ale přesto nesmíme vyloučit existenci takového přechodného bodu, v němž jednotlivce udržuje trocha sebeklamu. Zjistíme, že se jednotlivec může pokusit přimět obecnstvo, aby jeho samého i situaci posuzovalo určitým způsobem, a tento soud může být dokonce jeho konečným cílem, a přesto jednotlivec nemusí stoprocentně věřit, že zasluhuje takové ohodnocení, o jaké žádá, nebo že zdání reality, které podporuje, je platné. Další směs cynismu a skutečného přesvědčení je zachycena v Kroeberově pojednání o šamanismu:

„A pak je tu starý problém podvodů. Většina šamanů či medicínmanů na celém světě si při léčení a především při demonstrování vlastní moci pravděpodobně vypomáhá obratnými kouzelnickými triky. Ty jsou často předem promyšlené; v mnoha případech si šamani při práci neuvědomují o nic víc, že jde o podvod, než když trik předem promýšlejí. Zdá se však, že ať již své uvědomění potlačují, či nikoli, pókládají své triky za podvod konaný z dobrého úmyslu. Národopisci studující tento jev v terénu jsou všeobecně přesvědčeni, že i ti šamani, kteří si podvodnost svého jednání uvědomují, ve svou moc přesto pevně věří a především věří v moc ostatních šamanů: žádají je o radu, když oni sami nebo jejich děti onemocní.“⁷

Fasáda

Užívám termínu „představení“, když chci odkázat na veškerou činnost, kterou jednotlivec provádí v době vyznačující se jeho trvalou přítomností ve společnosti konkrétního souboru pozorovatelů a která má na pozorovatele nějaký vliv. Bude výhodné označit jako „fasádu“ tu část jednotlivcova představení, která slouží obecným a ustáleným způsobem k výkladu situace pro ty, kdo představení sledují. Fasáda je tedy standardní výrazové vybavení, které jednotlivec záměrně či mimoděk užívá během svého výkonu. Pro naše předběžné účely bude výhodné rozdělit a označit standardní součásti fasády.

Za prvé je zde „scéna“, zahrnující nábytek, výzdobu, rozmístění objektů v prostoru a další předměty v pozadí, jež vytvářejí kulisy a rekvizity pro množství lidských činností hraných před, uvnitř a na této scéně. Ta zůstává z geografického hlediska na svém místě, takže ti, kdo chtějí užívat konkrétní scénu jako součást svého představení, nemohou toto představení začít, dokud se nepřesunou na příslušné místo, a musí je ukončit, když scénu opustí. Pouze ve výjimečných případech se scéna přesouvá s účinkujícími; jsme toho svědky při pohřebních průvodech, slavnostních přehlídkách či snových procesích králů a královen. Zdá se, že tyto výjimky v podstatě nabízejí jakýsi zvláštní druh ochrany účinkujícím, kteří jsou, nebo se na čas stali, vysoce posvátnou bytostí. Tyto veličiny je samozřejmě třeba odlišit od značně světských účinkujících z vrstvy „pouličních kramářů“, kteří svá pracoviště mezi představeními přemísťují, nebo jsou k tomu často nuceni. Na to, aby měl stálé místo pro scénu, je vládce možná příliš posvátný a kramář příliš světský.

Uvažujeme-li o jevištních aspektech fasády, vybaví se nám většinou obývací pokoj konkrétního domu a malý počet účinkujících, kteří se s daným prostorem dokáží velmi dobře identifikovat. Nevěnovali jsme dostatek pozornosti skupinám znaků, které si mnozí účinkující na určitý čas přivlastňují. Pro západoevropské země je typické, a nepochybně je to i zdrojem jejich stability, že všichni

lidé, kteří si to mohou dovolit, mají možnost pronajmout si neomezený počet luxusních scén. Názorný příklad můžeme citovat ze studie popisující britské vyšší státní úředníky:

„Otázka, do jaké míry lidé, kteří stoupají na vrchol státní správy, přebírají „tón“ nebo „nádech“ třídy, která se liší od té, k níž přísluší rodem, je velmi choulostivá a obtížná. Jedinou jednoznačnou informací relevantní pro tuto otázku jsou údaje o členství v proslulých londýnských klubech. Více než tři čtvrtiny našich vysoce postavených úředníků jsou členy jednoho či více prestižních a velice přepychových klubů, kde zápisné může dosahovat až dvaceti guinejí i více a roční členské příspěvky činí něco mezi dvanácti a dvaceti guinejemi. Tato zařízení jsou celým svým prostorem, vybavením, životním stylem v nich zaběhaným a vůbec celou svou atmosférou zařízeními vyšší třídy (nikoli pouze vyšší střední třídy). Přestože mnohé jejich členy nelze označit jako bohaté muže, pouze zámožný muž by dokázal bez cizí pomoci zajistit sobě a své rodině prostředí, jídlo a pití, služby a další vymoženosti dosahující stejné úrovně, jakou nachází v klubech Union, Travellers či Reform.“⁸

Další příklad nacházíme v současném rozvoji lékařské profese. Pro lékaře je čím dál důležitější mít přístup ke špičkovému vědeckému výzkumu, prováděnému ve velkých ústavech, v důsledku čehož má čím dál méně lékařů pocit, že jeho scéna je místem, které po službě zamkne a jde domů.⁹

Užijeme-li termínu „scéna“ k označení jevištních součástí výrazového vybavení, pak můžeme užít termínu „osobní fasáda“ k označení dalších částí výrazového vybavení, které nejlépe identifikujeme se samotným účinkujícím a které, jak přirozeně očekáváme, budou účinkujícího následovat kamkoli. Do osobní fasády můžeme zahrnout odznaky úřadu či hodnosti; oblečení; pohlaví, věk a rasu; velikost a vzhled; držení těla, způsob mluvy, výraz obličeje, gestikulaci, a tak podobně. Některé z těchto „nosičů znaků“, jako například rasový typ, jsou relativně dané a ani po dlouhé době se u jednotlivce v různých situacích nemění. Na druhé straně jsou některé z těchto znakových prostředků relativně pohyblivé či přechodné, jako jsou výrazy obličeje, a v průběhu představení se mohou změnit během jediné chvíle.

Někdy je výhodné rozdělit podněty tvořící osobní fasádu na „vzhled“ a „způsob vystupování“, podle funkce informací těmito podněty sdělovaných. „Vzhled“ může odkazovat na ty podněty, jejichž funkcí je v té chvíli informovat nás o společenském postavení účinkujícího. Tyto podněty vypovídají rovněž o přechodném rituálním stavu, v němž se jednotlivce nachází: zda je zaměstnán formální společenskou činností, prací, nebo neformální zábavou; zda třeba neoslavuje počátek nové fáze v cyklu sezón nebo ve svém životním cyklu. „Způsob vystupování“ na druhé straně může odkazovat na ty podněty, jejichž funkcí je v daném okamžiku upozornit nás na to, jakou interakční roli hodlá účinkující sehrát v blížící se situaci. Tudiž povýšený, agresivní způsob může vzbudit dojem, že účinkující očekává, že bude iniciátorem slovní interakce a bude řídit její směr. Pokorný, zakřiknutý způsob může vzbudit dojem, že účinkující se už předem chystá podřídít se vedení druhých, či alespoň že se jejich vedení podvolí.

Je samozřejmé, že téměř vždy očekáváme mezi vzhledem a způsobem vystupování soulad, jímž se vzájemně potvrzují; očekáváme, že rozdíly ve společenském postavení jednotlivých účastníků se nějakým způsobem projeví odpovídajícími rozdíly v náznamech očekávané role v interakci. Takový druh adekvátní fasády je možné ukázat na následujícím popisu mandarínova průvodu v jednom čínském městě:

„Těsně za tím... přepychový trůn mandarína drženy osmi nosiči vyplňuje prázdné prostranství ulice. Je to starosta města a ve všech praktických záležitostech je nejvyšším vládcem. Ideální typ hodnostáře, neboť je velkého a impozantního vzrůstu, a vyznačuje z něj hrůzu budící přísnost, která nedává zapomenout na to, že zrovna teď možná mřív k popravišti, aby vydal povel k stětí nějakého zločince. Mandarín se vůbec při svých vystoupeních na veřejnosti takto neparují. Za mnoho a mnoho let jsem ještě nezažil, aby se některý z nich, ať už ten nejvyšší, nebo nejnižší, třeba jen usmál nebo pohlédl na svůj lid s pochopením, když v nosítkách cestuje za služebními záležitostmi městem.“¹⁰

Samozřejmě je možné, že si vzhled a způsob vystupování někdy protirečí, jako například když účinkující, který se zdá být vyššího postavení než jeho obecnost, jedná nečekaně rovnostář-

ským, důvěrným či omluvným způsobem nebo když se účinkující oblečený do oděvu značícího vysoké postavení představí jednotlivci s ještě vyšším statutem.

Kromě očekávání, že si budou odpovídat vzhled a způsob vystupování, samozřejmě očekáváme také určitou logickou spojitost mezi scénou, vzhledem a způsobem vystupování.¹¹ Taková logická spojitost představuje určitý ideál, který je prostředkem pro podnícení naší pozornosti a zájmu o výjimky. V tomto studentům pomáhají novináři, neboť výjimky z očekávané logické souvislosti mezi scénou, vzhledem a způsobem vystupování jsou zdrojem pikantní příchuti a kouzla mnoha profesí a tím, co způsobuje prodejnost mnoha časopisových článků. Například profil Rogera Stevense (agenta realitní kanceláře, který zprostředkoval prodej Empire State Building), otištěný v *New Yorkeru*, komentuje zarážející skutečnost, že Stevens bydlí v malém domku, má skromnou kancelář a užívá obyčejný dopisní papír bez předtištěného záhlaví.¹²

Abychom mohli hlouběji prozkoumat vztahy mezi několika částmi společenské fasády, bude výhodné nejprve zvážit významné rysy informací sdělovaných fasádou, jmenovitě jejich abstraktnost a obecnost.

Ať již je úloha jakkoli specializovaná a jedinečná, její společenská fasáda bude mít až na určité výjimky tendenci tvrdit skutečnosti, jaké o sobě mohou stejně dobře tvrdit a přivlastňovat si je i další, poněkud odlišné úlohy. Například mnoho povolání ve sféře služeb nabízí svým zákazníkům výkony, z nichž dramaticky vyzařuje čistota, modernost, vysoká kvalifikace a integrita. Zatímco ve skutečnosti mají tyto abstraktní normy různou platnost pro různá pracovní představení, pozorovateli jsou zdůrazňovány abstraktní podobnosti. Pro pozorovatele je to báječně výhodné, být někdy s katastrofálními důsledky. Místo aby měl pro každého mírně odlišného účinkujícího a jeho představení připravený rozdílný vzorec očekávání a způsobu reakce, může danou situaci zahrnout do jedné široké kategorie, ve vztahu k níž je pro něj jednoduché mobilizovat své minulé zkušenosti a stereotypní uvažování. Pozorovatelé pak musí být obeznámeni pouze s malým, a tudíž snadno zvládnutelným rejstříkem fasád a vědět, jak na ně reagovat, aby se dokázali orientovat v širokém spektru situací. Proto je

v Londýně v současnosti mezi kominíky¹³ a prodavači kosmetiky možné sledovat zvyk nosit bílý laboratorní plášť, což má zákazníkům naznačit, že delikátní úkol prováděný těmito odborníky bude vykonán v souladu s normami, vědecky přesně a se vši diskretností.

Existují důvody k domněnce, že tendence k prezentaci velkého počtu různých činností zpoza malého počtu fasád je přirozeným vývojem organizace společnosti. Zmínil se o tom Radcliffe-Brown ve své teorii, že „deskriptivní“ systém pokrevní rodiny, který vyčleňuje pro každou osobu její jedinečné místo, může fungovat ve velmi malých komunitách, ale jak počet osob roste, stává se rozdělení na klany nutností pro sestavení méně komplikovaného systému identifikace a přístupu k jednotlivým osobám.¹⁴ Tuto tendenci vidíme názorně doloženou na příkladu továren, kasáren a dalších velkých organizovaných společenství. Ti, kdo tato zařízení organizují, zjistí, že je nemožné poskytnout zvláštní kantýny, zvláštní způsoby placení, zvláštní práva na dovolenou a zvláštní hygienická zařízení pro každou vrstvu a kategorii personálu v organizaci, a současně cítí, že osoby rozdílného statusu by neměly být bezmyšlenkovitě hozeny do jednoho pytle či společně klasifikovány. V rámci kompromisu je celá škála rozdělena několika klíčovými body a všem, kdo se nacházejí v příslušných mezích, je dovoleno či přikázáno zachovávat v daných situacích stejné společenskou fasádu.

Kromě skutečnosti, že rozdílné úlohy mohou mít společnou fasádu, je dlužno zaznamenat i to, že daná společenská fasáda se institucionalizuje do podoby abstraktního stereotypního očekávání, jež vzbuzuje. Vedle konkrétních úkolů, které jsou jménem této fasády v daném momentě plněny, nabývá fasáda také na významu a stabilitě. Stává se tak „kolektivní reprezentací“ a plnoprávnou skutečností.

Když se herec chopí ustálené společenské role, obvykle zjistí, že pro ni již bylo ustavena konkrétní fasáda. Ať již byl při přijímání role primárně motivován přáním vykonat daný úkol, nebo přáním udržovat odpovídající fasádu, zjistí, že musí činit obojí.

Navíc, když se jednatel chopí úkolu, který nejenže je nový pro něj, ale není zavedený ani ve společnosti, nebo když se pokusí

změnit úhel pohledu, jakým je tento úkol posuzován, pravděpodobně zjistí, že již existuje několik pevně ustálených fasád, z nichž si bude muset vybrat. Proto když je nějakému úkolu přiděleno nová fasáda, zjistíme, že jenom zřídka je tato fasáda sama nově vytvořená.

Fasády jsou spíše vybírány, nikoli vytvářeny, a můžeme tudíž očekávat potíže v případě, jsou-li ti, kdo mají nějaký úkol vykonat, přinuceni vybrat si pro sebe vhodnou fasádu z několika dosti rozdílných. Proto se u vojenských útvarů neustále objevují úkoly, které (má se za to) vyžadují příliš velkou autoritu a dovednosti na to, aby je mohl vyřešit někdo zaštitěný fasádou jedné hodnosti, a příliš malou autoritu a dovednost, aby je vykonal někdo skrývající se za fasádou příslušející dalšímu stupni vojenské hierarchie. Vzhledem k relativně velkým skokům mezi jednotlivými hodnotami úkol „ponese“ buď příliš velkou, nebo příliš malou šarži.

Zajímavý příklad dilematu při výběru vhodné fasády z několika ne příliš přesně vyhovujících můžeme nalézt v dnešních amerických lékařských zařízeních, týká se poskytování narkózy.¹⁵ V některých nemocnicích dávají pacientovi narkózu sestry, zaštitěné fasádou, již mohou mít v nemocnici bez ohledu na úkoly, které provádějí – tato fasáda s sebou nese formální podřízenost lékařům a relativně nízké platy. Aby mohla být anesteziologie zavedena jako specializace absolventů medicíny, museli ti lékaři, kteří o ni měli zájem, velmi hlasitě prosazovat myšlenku, že poskytování narkózy je samo o sobě tak složitým a životně důležitým úkolem, že ti, kdo ji poskytují, mají právo na stejné společenské a finanční ohodnocení jako lékaři. Rozdíl mezi fasádami zdravotních sester a lékařů je ohromný; mnoho věcí, které jsou přijatelné pro sestry, jsou *infra dignitatem* pro lékaře. Někteří zdravotníci zastávají názor, že sestra je příliš „malou šarží“ na to, aby dávala pacientům narkózu, a lékař je naopak „šarže příliš velká“; kdyby se stanovil nějaký přechodný stupeň mezi sestrami a lékaři, možná by se našlo jednodušší řešení tohoto problému.¹⁶ Podobně kdyby v kanadské armádě existovala dvouapůlhvězdičková hodnost mezi poručíkem a kapitánem, pak by mohli zubaři ze zdravotnického sboru, z nichž mnozí pocházejí z etnických menšin, dostat hod-

nost, která by jim v očích armády snad lépe příslušela než hodnost kapitánská, jež jim nakonec byla udělena.

Nehodlám zde zdůrazňovat hledisko oficiální organizace nebo společnosti; jednotlivec, jako někdo, kdo vlastní pouze omezený rejstřík znakového vybavení, si musí rovněž nedobrovolně vybírat. Například v domkářské komunitě studované autorem hostitelé často uctili návštěvu přítele tím, že mu nabídli odlivku tvrdého alkoholu, skleničku vína, něco podomácku vyrobeného nebo šálek čaje. Čím byla vyšší hodnost nebo dočasné formální postavení návštěvníka, o to byla větší pravděpodobnost, že mu nabídnou něco bližšího tvrdému alkoholu. Ovšem jeden problém, který měli domkáři s touto škálou znakového vybavení, byl ten, že někteří z nich si nemohli dovolit mít doma otevřenou láhev tvrdého alkoholu, a víno se tak stávalo tím nejvstřícnějším gestem, které mohli učinit. Možná ale ještě běžnější potíží byla skutečnost, že někteří návštěvníci, vzhledem ke svému trvalému a dočasnému postavení v dané době, převyšovali hodnotu jednoho moku, ale ještě nedosahovali hodnoty toho dalšího. Často hrozilo nebezpečí, že se návštěvník bude cítit trochu uražen, nebo na druhé straně, že dojde k plýtvání nákladným a omezeným znakovým vybavením hostitele. U naší střední třídy nastává podobná situace, když se hostitelka rozhoduje, zda prostřít lepší přibory, či nikoli, nebo do čeho bude vhodnější se obléknout, zda do nejlepších odpoledních či nejobyčejnějších večerních šatů.

Již jsem zmínil, že společenskou fasádu je možné rozdělit na tradiční části, jakými jsou scéna, vzhled a způsob vystupování, a že (vzhledem k tomu, že rozdílné úlohy mohou být prezentovány zpoza stejné fasády) nemusíme vždy nalézt přesný soulad mezi konkrétním charakterem představení a obecnou, společností připůsobenou formou, v jaké se nám jeví. Tyto dvě skutečnosti společně vedou člověka k poznání, že prvky sociální fasády konkrétní úlohy nenalezneme jen ve fasádách celého okruhu rolí, ale také že celý okruh rolí, v nichž se objevuje jeden prvek znakového vybavení, se bude lišit od okruhu rolí, ve kterých se vyskytne jiný prvek ze stejné fasády. Jinými slovy právník může hovořit se svým klientem ve společenském prostředí, které užívá pouze k tomuto účelu (anebo jako studovnu), ale oblečení, které má při takové při-

ležitosti na sobě, může stejně vhodně obléknout, když jde na večer s kolegy nebo do divadla s manželkou. Podobně grafické listy zdobící stěny jeho pracovny a koberec natažený na podlaze je možné nalézt i v domácím společenském prostředí. Je samozřejmě, že při vysoce formálních příležitostech mohou být scéna, způsob vystupování a vzhled unikátní a specifické a může jich být užito pouze při představeních jediného typu úlohy, ovšem natolik exkluzivní užívání znakového vybavení je spíše výjimkou než pravidlem.

Dramatické zachycení skutečnosti

Je typické, že jednotlivce v přítomnosti druhých naplňuje svou činnost náznaky, které dramaticky zvýrazňují a dokreslují skutečnosti, jež by jinak zůstaly nejasné nebo skryté. Protože má-li mít činnost jednotlivce pro ostatní nějaký význam, musí svou ji mobilizovat takovým způsobem, aby během interakce vyjádřil to, co si přeje sdělit. Po účinkujícím může být vyžadováno i to, aby schopnosti, které prohlašuje za své, představil nejen v době trvání interakce, ale dokonce ve zlomku vteřiny. Proto má-li baseballový rozhodčí vzbudit dojem, že si je svým výrokem jistý, musí se vzdát chvilkového zamyšlení, které by ho přesvědčilo o správnosti jeho rozhodnutí. Jeho výrok musí být okamžitý, aby diváky nenechal na pochybách, že si je svým rozhodnutím stoprocentně jistý.¹⁷

Je třeba si povšimnout, že osobám v určitém společenském postavení nepůsobí dramatisace jejich činnosti nejmenší problémy. Je to dané tím, že některé činnosti, vedoucí k naplnění cíle spojovaného s postavením těchto osob, jsou současně z hlediska komunikace báječně uzpůsobeny jako prostředky živého předávání informací o vlastnostech a rysech, jež účinkující prohlašuje za své. Úlohy zápasníků, chirurgů, houslistů či policistů jsou toho názornými příklady. Tyto činnosti poskytují tak velký prostor k dramatickému sebevyjádření, že typičtí příslušníci těchto profesí – ať již reální, nebo fiktivní – se stávají slavnými a je jim v komerčně organizované obrazotvornosti národa vyhrazeno zvláštní místo.

V mnoha případech je však dramatisace práce jednotlivce prob-

lémem. Na doklad tohoto tvrzení citujme z nemocniční studie odhalující, že sestry na interních odděleních mají potíže, s jakými se sestry na chirurgii nesetkají:

„Závažnost výkonů, které sestry provádějí na chirurgickém oddělení u pacientů po operaci, je často zřejmá, a to i pacientům, kteří se v nemocničním ošetřování příliš nevyznají. Pacient například pozoruje, jak jeho ošetřovatelka mění obvazy či zavěšuje ortopedické rámy na správné místo, a uvědomuje si, že jsou to cílevědomě vykonávané činnosti. I když sestra nemůže být stále u jeho lůžka, pacient její cílevědomou činnost respektuje.

Práce zdravotní sestry na interním oddělení je rovněž vysoce kvalifikovaná... Diagnóza internisty musí vycházet z pečlivého a dlouhodobého pozorování příznaků, zatímco diagnóza chirurga staví na okamžité patrných změnách. Tato „nečitelnost“ působí sestrám na interně problémy. Pacient vidí, že sestra se zastaví u sousedního lůžka a chvíli hovoří s nemocným. Neví, že sestra přitom pozoruje hloubku dýchání a barvu a napětí pleti. Myslí si, že si s ním jenom povídá. Totéž si, bohužel, myslí i jeho rodina, na niž proto sestry na oddělení neudělají příliš příznivý dojem. Jestliže sestra u sousedního lůžka stráví víc času než u jeho vlastního, pacient se může cítit přehlížen... Sestry „zbytečně ztrácejí čas“, když zrovna nepobíhají z jednoho místa na druhé a nevykonávají nějakou viditelně důležitou činnost, jakou je třeba píchnutí injekce.“¹⁸

Podobně vlastník firmy poskytující služby může zjistit, že je pro něj velmi obtížné zdramatizovat klientům to, co pro ně doopravdy udělal, protože zákazníci „nevidí“ jeho celkové náklady. Majitel pohřební služby musí proto účtovat podstatně víc za svůj nejviditelnější produkt – rakev, kterou značně vyzdobili – protože mnohé z dalších nákladů na pohřeb není možné jednoduše zdramatizovat.¹⁹ Obchodníci rovněž zjišťují, že musí účtovat vysoké ceny za věci, které vypadají levně, aby svému podniku kompenzovali drahé výdaje na pojištění, ztrátu ve špatných obdobích a podobně, což zákazník nikdy nevidí.

Problém dramatisace vlastní práce představuje víc než jen zviditelňování neviditelných nákladů. Práce, kterou musí vykonávat lidé v určitém postavení, často tak nedostatečně vyjadřuje zamýš-

lený význam, že má-li držitel nějakého úřadu charakter své role drammatizovat, musí na to věnovat značnou část své energie. A tato aktivita věnovaná komunikaci bude po našem jednotlivci často vyžadovat vlastnosti odlišné od těch, jež jsou drammatizovány. Například když si chce majitel zařídit dům tak, aby z něj vyzařovala jednoduchá a tichá důstojnost, musí spěchat z jedné aukce na druhou, smlouvat se starožitaiky a tvrdohlavě shánět ve všech místních obchodech patřičné tapety a látku na závěsy. Má-li rozhlasový redaktor znít opravdu neformálně, spontánně a uvolněně, musí si scénář připravit s tou největší pečlivostí, vyzkoušet si znění všech frází, aby obsahem, jazykem, rytmem a tempem odpovídaly každodennímu odposlouchanému hovoru.²⁰ Podobně modelka časopisu *Vogue* svým oblečením, zaujetím určité pózy a výrazem obličej je výrazově schopna ztvárnit kultivovaného ducha knihy, s níž pózuje; ovšem ti, kdo si dávají záležet na tom, aby se navenek takto přesně vyjadřovali, budou mít jen málo času na čtení. Jak řekl Sartre: „pozorný žáček, který si přeje být pozorný, oči upřené na učitele, uši našpicované, aby mu nic neuniklo, se natolik vyčerpá hraním role pozorného žáčka, že nakonec nic neslyší.“²¹ A tak se jednotlivci často ocitají tváří v tvář dilematu, kde proti sobě stojí sebevyjádření a činnost. Ti, kdo mají čas a vlohy plnit svůj úkol dobře, nemusí mít ani čas, ani vlohy k viditelné demonstraci své úspěšnosti. Je dlužno podotknout, že některé organizace řeší toto dilema tím, že oficiálně delegují dramatickou funkci na odborníka, který bude trávit veškerý čas vyjadřováním významu plněného úkolu, aniž by se sám na jeho plnění sebeméně podílel.

Když na chvíli změním úhel pohledu a přejdeme od konkrétního představení k jednotlivcům, kteří je provádějí, můžeme se zamyslet nad zajímavou skutečností týkající se skupiny různých úloh, které pomáhá naplňovat libovolná skupina nebo třída jednotlivců. Zkoumáme-li skupinu nebo třídu, zjistíme, že její členové vkládají svou osobnost přednostně do některých úloh a na ostatní kladou podstatně menší důraz. Proto například intelektuál nijak netouží okázale vystupovat na ulici, v obchodě nebo doma, ale ve společnosti, kde uplatní své prokazatelné profesní schopnosti, si dá velmi záležet na tom, aby je předvedl působivě. Při

přípravě svého chování k tomuto účelu se nebude příliš zabývat celou škálou různých úloh, které naplňuje, ale pouze jednou z nich, z níž se odvozuje jeho profesionální pověst. Někteří autoři právě na základě tohoto chování od sebe odlišují skupiny se zvyky aristokratů (ať už je jejich společenské postavení jakékoli) od skupin se středostavovskou povahou. Zvyklostí aristokratů, píše, je mobilizovat všechny okrajové činnosti spadající mimo vážně přijímané specializace ostatních tříd a vdechnout těmto činnostem výraz charakteru, moci a vysokého postavení.

„Jakými významnými přednostmi má mladý aristokrat udržovat důstojnost svého postavení a dokázat, že je hoděn své nadřazenosti nad ostatními občany, do níž ho vynesla ctnost jeho předků: jsou to snad vědomosti, píle, trpělivost, sebezapření či vůbec nějaká podobná ctnost? Jak každé jeho slovo a každý jeho pohyb nacházejí poslušnou odezvu, zvykne si věnovat pozornost každíčkému detailu obvyklého chování a učí se provádět všechny tyto malé povinnosti co nejpřesněji podle společenských pravidel. Vzhledem k tomu, že si je vědom toho, jak je neustále pozorován a jak mají lidé značnou tendenci příznivě posuzovat všechny jeho sklonky, jedná i při těch nejnevýznamnějších příležitostech s volností a povznesením, jaké takový stav přirozeně vyvolá. V jeho vzezření, způsobech, držení těla, v tom všem se odráží elegantní a graciózní vědomí vlastní nadřazenosti, jehož ti, kdo pocházejí z nižších vrstev, nemohou téměř nikdy dosáhnout. To je umění, jímž může lidi snadněji podřídit své autoritě a ovládat jejich směřování dle vlastní vůle: jen zřídka se mu to nepodaří. Toto umění podpořené vysokým postavením a prvotřídností postačí za obvyklých situací k řízení chodu světa.“²²

Pokud takoví mistři skutečně existují, byli by vhodnou skupinou, na níž by bylo možné studovat postupy, jimiž se činnost mění v podívanou.

Idealizace

Již dříve jsem naznačil, že při předvádění určité úlohy jsou prostřednictvím fasády obecnstvu předkládána některá poněkud ab-

straktní tvrzení, která jsou obecně pravděpodobně předkládána i během předvádění jiných úloh. To je základem jednoho ze způsobů „socializace“ úlohy, jejího přetváření a upravování takovým způsobem, aby odpovídala chápání a očekávání společnosti, již je předváděna. Rád bych se zde zamyslel nad dalším aspektem tohoto socializačního procesu – nad sklonem účinkujících nabízet svým pozorovatelům dojem, který je idealizovaný hned několika různými způsoby.

Představa, že představení poskytuje idealizovaný pohled na situaci, je poměrně běžná. Jako příklad můžeme užívat Cooleyho názor:

„Pokud jsme se nikdy nepokusili vzbudit zdání, že jsme lepšími než ve skutečnosti, jak bychom se pak mohli zdokonalit nebo „skrznaskrz přeškolit“? Stejný impuls ukázat světu lepší nebo idealizovaný aspekt sebe sama nachází organizované vyjádření v různých profesích a společenských třídách, z nichž každá má do určité míry své prázdné fráze nebo pózy, jež její příslušníci zaujmají většinou podvědomě, ale která působí jako spiknutí s cílem využít důvěřivosti okolního světa. Prázdné fráze nenajdeme jen v teologii a u filantropů, ale také v právu, medicíně, učitelství, dokonce i vědě – možná že především ve vědě a především dnes, protože čím víc je určitá kvalita uznávána a obdivována, tím je pravděpodobnější, že si ji přivlastní ti, kdož jí nejsou hodni.“²³

Tudíž když jednotlivec předstoupí před ostatní, jeho představení bude zahrnovat společnosti oficiálně přijímané hodnoty dokonce víc než jeho celkové chování.

Tou měrou, jakou představení zvýrazňuje všeobecně a oficiálně přijímané hodnoty společnosti, v níž je předváděno, na něj můžeme pohlížet podobně jako Durkheim a Radcliffe-Brown, tedy jako na obřad – jako na expresivní oživení a opětovné potvrzení morálních hodnot společnosti. Navíc nakolik bude výrazový trend představení akceptován jako skutečnost, natolik trend, přijímaný momentálně jako skutečnost, přebere některé rysy oslavy. Zavřít se ve svém pokoji, zatímco v domě probíhá večírek, nebo zůstat v jiné místnosti, než v jaké odborník řeší problém svého klienta, znamená vyhybat se místu, kde se odehrává skutečnost. Svět je doopravdy jedna velká svatba.

Mezi bohaté zdroje informací o idealizovaných představeních

patří literatura o společenské mobilitě. Zdá se, že ve většině společností funguje významný či obecný systém stratifikace a že ve většině rozvrstvených společností existuje idealizace vyšší vrstvy a lidé níže postavení velice touží vyšvihnout se do vyšší vrstvy. (Je třeba pečlivě zaznamenat, že to zahrnuje nejen touhu po prestižním místě, ale také touhu po místě blízkém posvátnému středu hodnot sdílených společností.) Běžně zjišťujeme, že vzestupná mobilita zahrnuje předvádění vlastních představení a že úsilí společensky si polepšit a úsilí zabránit společenskému poklesu se projevují jako oběť zachování fasády. Jakmile jednotlivec získá vlastní znakové vybavení a naučí se s ním zacházet, může být toto vybavení užito k vyšperkování každodenních představení jednotlivce uspokojivým společenským stylem.

Snad nejvýznamnějším oddílem znakového vybavení spojujícího se společenskou třídou jsou symboly životní úrovně, jimiž je vyjadřováno materiální bohatství. Americká společnost se v tomto ohledu podobá ostatním, ale zdá se, že jí můžeme použít jako extrémní příklad třídní struktury orientované na majetek – snad proto, že v Americe je natolik rozšířená svoboda užívat symbolů bohatství a finanční možnost tak činit. Na druhé straně indická společnost je někdy dávana za příklad nejen jako společnost, v níž dochází k pohybu kastovních skupin a nikoli jednotlivců, ale i jako společnost, v níž jsou představení založena na hlásání hodnot nemateriální povahy. Jeden indolog například nedávno napsal:

„Kastovní systém zdaleka není strnulým systémem, v němž je postavení jednotlivých článků navždy pevně dáno. Pohyb byl vždy možný, a to především ve středním pásmu hierarchie. Nízká kasta měla možnost během generace či dvou dosáhnout vyššího postavení v hierarchii přijetím vegetariánství a přísné abstinence a převedením svých rituálů a panteonu do spisovného sanskrtu. Stručně řečeno kasta převzala co možná nejvíce ze zvyků, obřadů a víry bráhmánů. Toto přejímání bráhmanského způsobu života nižší kastou se zdá být časté, přestože teoreticky zakázané...“

Tendence nižších kast napodobovat kasty vyšší byla mocným faktorem při šíření sanskrtského rituálu a zvyků a při dosažení určité míry kulturní uniformity nejen v měřítku kast, ale po celém území indického subkontinentu.“²⁴

Samozřejmě ve skutečnosti najdeme množství hindských kruhů, jejichž členové se velmi snaží dodat svým každodenním představením výraz bohatství, přepychu a třídního statusu a asketické čistotě přičítají tak malý význam, že se ji neobtěžují ani předstírat. Podobně v Americe vždy existovaly vlivné skupiny, jejichž členové měli pocit, že v jejich představeních by se měl objevit nějaký aspekt, který by částečně zlehčil výraz absolutního bohatství a podpořil tak dojem, že převažují měřítka týkající se rodu, kultury či morální opravdovosti.

U významných společností dneška zjišťujeme existenci vzestupné orientace a snad proto téměř automaticky předpokládáme, že účinkující klade výrazový důraz na ty části svého výkonu, které mu zajistí vyšší třídní postavení, než jaké by mu bylo jinak přisouzeno. Například nás nepřekvapí následující podrobnosti uspořádání chodu skotské domácnosti z dávných časů:

„Jedna věc je dosti jistá: průměrný statkář a jeho rodina žili daleko střídměji v každodenním životě než v době, kdy měli hosty. To se skutečně vyznamenali a servirovali pokrmy hodné banketů středověkých šlechticů; ale stejně jako tito šlechtici, i oni v dobách mezi slavnostmi ‚zavřeli dům‘, jak se říkalo, a žili z té nejskromnější stravy. Své tajemství bedlivě střežili. Ani Edward Burt se všemi svými znalostmi zvyků obyvatel Vysočiny nedokázal dost dobře popsat jejich každodenní stravu. S jistotou mohl říci pouze to, že kdykoli hostili Angličana, snesli na stoly až příliš jídla; jak poznamenal: ‚často se říká, že raději vyrábují všechny své nájemce, než aby připustili, že jejich domácnost označíme za lakomou; slyšel jsem ale od mnoha jejich zaměstnanců... že i když jim u večeře posluhuje i pět šest služebníků, se vši tou parádou často nejedí nic než ovesnou kaši upravenou na různý způsob, naložené sledě nebo nějakou jinou podobně nezajímavou a levnou stravu.“²⁵

Ve skutečnosti však mělo mnoho tříd vždy řadu různých důvodů pro to, aby systematicky žily skromným způsobem života a zlehčovaly jakékoli výrazy bohatství, schopností, duchovní síly či sebeúcty.

Nevzdělanost, nešikovnost a bezstarostnost, které černoši na jihu Spojených států někdy pokládali za nutný způsob svého cho-

vání při jednání s bělochy, dokládá, jak může představení zdůraznit ideální hodnoty, jež připisují účinkujícímu nižší postavení, než jaké skrytě přijímá za své. Jako příklad můžeme uvést novodobou verzi tohoto divadla:

„Tam, kde je na trhu pracovních míst vyžadujících určitou kvalifikaci a pokládaných za „bělošská zaměstnání“ určitá konkurence, někteří černoši z vlastního rozhodnutí přijmou symboly postavení nižšího, přestože vykonávají práci výše postavenou. Zaměstnanec expedičního oddělení například bere plat poslíčka a má i jeho titul; ošetřovatelka se nechá nazývat služkou a pedikérka vstupuje do domů bělochů zadními dveřmi a až po setmění.“²⁶

Americké studentky v minulosti a nepochybně i dnes bagatelizují svou inteligenci, schopnosti a rozhodnost, jsou-li v přítomnosti chlapců, s nimiž by mohly začít chodit, čímž dokládají svou ohromnou psychologickou disciplinovanost, která je v rozporu s jejich mezinárodní pověstí dívek roztěkaných.²⁷ Je zaznamenáno, že tyto dívky dovolí svým chlapcům únavně jim vysvětlovat něco, co už dávno vědí; před svými méně schopnými nápadníky skrývají své matematické znalosti a ve stolním tenise s nimi nečekaně prohrají těsně před koncem:

„Jedním z nejhezčích způsobů je občas udělat v dlouhém slově pravopisnou chybu. Mého přítele to vždycky ohromně rozveselí a hned mi odepíše: ‚Miláčku, ty ale opravdu neumíš psát!‘“²⁸

Tím vším je demonstrována přirozená nadřazenost mužů a potvrzena slabší role žen.

Podobně Shetlandané mi vyprávěli o tom, jak jejich dědové záměrně nevylepšovali vzhled svého stavení, aby si statkář takové úpravy nevyložil jako znamení, že by na nich mohl vymáhat vyšší nájemné. Tato tradice ještě trochu přežívá jako občasné stavení chudoby na odiv před zraky úředníka pro přidělování ekonomické pomoci Shetlandským ostrovům. A co je ještě důležitější, dnes najdete na ostrovech muže, kteří se už dávno zbavili svého tradičního údělu, zanechali zemědělské výroby pro vlastní spotřebu a opustili tvrdou rutinu nekonečné práce, nepohodlí a jídelničku jenom z ryb a brambor. Přesto tito muži na veřejnosti často chodí v beránekem podšitých kožených vestách a vysokých gumovkách,

kteří jsou všeobecně známým symbolem statusu domkáře. Komunitě se prezentují jako osoby, které jsou nestranné a zachovávají loajalitu společenskému postavení svých spoluobyvatel. Tuto roli hrají upřímně, vřele, s příslušným dialektem a velmi zběhle. Přesto v soukromí jejich vlastních kuchyní tato loajalita povoluje a oni si užívají pohodlí moderních středostavovských vymožeností, na něž si už zvykli.

Stejný druh negativní idealizace byl samozřejmě obvyklý také během velké hospodářské krize v Americe 30. let, kdy byl stupeň chudoby domácnosti často zveličován před agenty úřadu sociálního zabezpečení, což dokládá, že kde jsou kontrolóři rozhodující o finanční pomoci, tam bude také pravděpodobně předváděna chudoba:

„Inspektorka sociálního úřadu v tomto ohledu uváděla zajímavé zkušenosti. Původem je Italka, ale je bledá a světlovlasá a její italská krev není na první pohled patrná. Jejím hlavním úkolem bylo vyšetřit situaci italských rodin pobírajících státní podporu. Skutečnost, že nevyhlíží jako Italka, jí umožnila vyslechnout hovory v italštině, naznačující skutečný postoj vyšetřovaných rodin k pomoci. Například seděla v obývacím pokoji a mluvila s matkou rodiny, která přitom zavolala na dítě, aby přišlo paní inspektorku pozdravit, ale aby si předtím obulo ty staré botky. Nebo zaslechla matku či otce, jak vzadu v domě někomu říkají, ať sklidí víno a jídlo, než inspektorka vstoupí.“²⁹

Další příklad je možné citovat z nedávné studie o prodeji v bazarech. Poskytuje informace o dojmu, jaký vetešníci pokládají za výhodné v obecnstvu vyvolávat:

„...překupník starého harampádí má velký zájem na tom, aby před veřejností udržel informaci o skutečné finanční hodnotě kupovaného ‚harampádí‘ v tajnosti. Jeho přáním je udržovat v povědomí mýtus o tom, že stará veteš je bezcenná a že ti, kdo s ní obchodují, jsou na okraji společnosti a měl by jim být projevován soucit.“³⁰

Takový dojem s sebou nese aspekt idealizace, protože má-li být účinkující úspěšný, musí pozorovateli předvést takovou scénu, která uspokojí jeho krajně stereotypní představu absolutní chudoby.

Z dalších příkladů takovýchto idealizovaných rolí nenese snad žádná tolik sociologického kouzla jako výkony předváděné na ulicích žebráky. Zdá se však, že v západní společnosti od počátku dvacátého století scény předváděné žebráky jako by ztrácely na dramatické hodnotě. Dnes už se nesetkáme s „úskokem čistotné rodiny“, kdy se rodina objeví v roztrhaných, ale čistých šatech a tváře dětí jen září čistotou, jak jsou vydrhnuté pořádným kusem mýdla a měkkou žínkou. Už se nesetkáme s výkony, při nichž se polonahý muž dusí špinavou kůrkou tvrdého chleba a je zjevně příliš slabý na to, aby ji dokázal spolknout, nebo se scénkou, kdy otrhaný člověk odežene vrabce z kusu chleba, sousto pomalu oře do rukávu, a ostentativně nevnímaje obecnostvo shromážděné kolem, chystá se sousto sníst. Vzácný je dnes už také „ostýchavý žebrák“, který pokorně a úpěnlivě prosí očima o to, co mu zjemnělá přecitlivělost očividně brání vyslovit. Mimochodem v angličtině jsou scény předváděné žebráky označovány různými názvy, například švindl, úskok, podloudnost, šmelinaření, figl, věšení bulíků na nos a zlodějina – a dávají nám tak terminologii použitelnou k označení představení, které mají víc co do činění se zákonem než s uměním.³¹

Má-li jednotlivec během svého představení vyjádřit ideální normy, musí se vzdát určité činnosti a nebo ji skrýt, pokud těmto normám neodpovídá. Jestliže je toto nevhodné chování nějakým způsobem uspokojující, jako tomu často bývá, pak běžně zjišťujeme, že si ho lidé užívají v tajnosti; vlk se tak nažere a koza zůstane celá. Zjistíme například, že v americké společnosti osmileté děti předstírají nezájem o televizní programy zaměřené na děti pěti a šestileté, ale někdy je tajně sledují.³² Rovněž zjistíme, že ve středních třídách ženy v domácnosti někdy užívají – tajně a pokradmu – levné náhražky kávy, zmrzliny nebo másla; mohou tak ušetřit peníze nebo čas a přitom udržovat zdání, že servírují kvalitní potraviny.³³ Tytéž ženy na stolku v obývacím pokoji nechají ležet výtisk respektovaných novin, ale v ložnici si schovávají knížku z červené knihovny („To tady musela nechat uklízečka“).³⁴ Jak se dozvídáme, týž druh chování, který můžeme nazvat „tajnou spotřebou“, můžeme nalézt i u hinduistů.

„Řídí se všemi zvyklostmi, pokud jsou sledováni, ale v soukromí už nejsou tak zásadoví.“³⁵

Získal jsem důvěryhodné informace, že někteří bráhmani v malých skupinkách ve vší tajnosti navštěvují domy příslušníků šúdry, na něž se mohou plně spolehnout, a tam požívají maso a silné alkoholické nápoje, jichž si užívají bez nejmenších výčitek svědomí.“³⁶

Tajné požívání alkoholických nápojů je běžnější než požívání zakázané potravy, protože nápoje je snazší schovat. Přitom ale není známo, že by někdo na veřejnosti někdy potkal opilého bráhmana.³⁷

Můžeme k tomu dodat, že ke studiu a analýze tajné spotřeby daly nedávno nový podnět Kinseyho zprávy.³⁸

Je důležité zaznamenat, že jednotlivec při svém představení obvykle skrývá víc než jen nevhodné radosti a přehnanou šetrnost. Podívejme se tedy, co je předmětem utajování.

Za prvé je možné, že se účinkující kromě tajných potěšení a projevů šetrnosti zaměstnává výnosnou formou činnosti, která je jeho obecně skryta a která je neslučitelná s názorem, jenž, jak doufá, si publikum o jeho činnosti vytvoří. Humorným a jasným modelem je zde prodejna tabáku současně sloužící jako sázková kancelář, ale duch podobných podniků žije i na mnoha jiných místech. Překvapivé množství dělníků své zaměstnání samo sobě ospravedlňuje možností ukrást nástroje, odnášet potraviny a znovu je prodávat, možností cestovat v pracovní době, šířit propagandu nebo vytvořit si kontakty a využívat je.³⁹ Ve všech takových případech se pracoviště a oficiální činnost stávají jakousi skořápkou ukrývající čilý život účinkujícího.

Za druhé zjišťujeme, že omyly a chyby jsou často napraveny ještě před představením, zatímco všechny známky toho, že k chybám došlo a byly napraveny, jsou zatajeny. Takto je zachován dojem neomylnosti, tak důležitý při mnoha prezentacích. Známe okřídlený výrok o tom, že lékaři své chyby pohřbívají. Další příklad nalezneme v nedávno dizertační práci o sociální interakci ve třech vládních úřadech, v níž se uvádí, že úředníci jen neradi diktovali zprávy stenografkám, protože je chtěli znovu projít a odstranit z nich případné chyby ještě před tím, než je uvidí stenografka, neřkuli nadřizený.⁴⁰

Za třetí, v těch interakcích, při nichž jednotlivec předvádí ostatním nějaký výrobek, bude s největší pravděpodobností předkládat pouze výsledný produkt, aby byl posuzován na základě něčeho, co je hotové, nablýskané a zabalené. V některých případech, bylo-li k dohotovení předmětu potřeba být jen malé úsilí, tuto skutečnost utají. Jindy budou naopak utajovány nekonečně dlouhé hodiny osamělé práce. Například uhlažený styl stavěný na odív v některých vědeckých knihách je možné pro poučení srovnat s horečnatou dřinou, již musel autor podstoupit, aby včas dokončil rejstřík, nebo se spory, do nichž se pouštěl se svým nakladatelem, aby zvětšil první písmeno jeho příjmení na obalu knihy.

Můžeme uvést i čtvrtou nesrovnalost mezi tím, jak se věci jeví, a realitou. Zjišťujeme, že mnoho představení by neproběhlo, kdyby nebyly splněny určité úkoly, které jsou fyzicky nečisté, pololegální, kruté či jinak degradující; ale jen málokdy je tato znepokojivá skutečnost zmíněna během představení. Jak uvedl Hughes, snažíme se před svým obecně ukrýt všechny důkazy „špinavé práce“, ať již jsme ji vykonali v soukromí, nebo ji přidělili služce, neosobnímu trhu, řádnému odborníkovi nebo odborníkovi pracujícímu ilegálně.

S teorií špinavé práce je úzce spojen pátý rozpor mezi tím, jak se věci jeví, a skutečnou činností. Má-li činnost jednotlivce splnit několik ideálních požadavků a má-li být předvedena uspokojivě, je pravděpodobné, že části těchto požadavků bude veřejně vyhověno jen díky tajnému obětování některých jiných. Je samozřejmé, že účinkující obětuje ty požadavky, jejichž nesplnění dokáže zakrýt, a tuto obět učiní proto, aby vyhověl těm požadavkům, jejichž nedostatečné naplnění by neutajil. Tudiž má-li v dobách potraavinových přidělů majitel restaurace, obchodu nebo řeznictví zachovat obvyklé bohatství nabídky svého podniku a potvrdit tím svou dobrou pověst u zákazníků, může sáhnout po řešení v podobě zatajitelných zdrojů ilegálních zásob. Podobně, je-li služba posuzována na základě rychlosti a kvality, první padne za oběť patrně kvalita, protože horší kvalitu lze zakrýt, zatímco zpomalení služby nikoli. Do třetice, pokud mají ošetřovatelé na psychiatrických odděleních udržet pořádek, aniž by pacienty uhodili, a je-li tuto kombinaci požadavků obtížné zachovat, pak je možné, že

ošetřovatel vzpurnému pacientovi hodí kolem krku mokrý ručník a dusí ho, dokud se nepodvolí, a to takovým způsobem, který nezanechá viditelné stopy špatného zacházení.⁴¹ Je možné předstírat dobré zacházení, ale není možné předstírat, že na oddělení vládne pořádek, když tomu tak není:

„Pravidla, nařízení a rozkazy, které se nejsnáze prosazují, jsou ty, po nichž zůstanou hmatatelné důkazy o tom, zda jich bylo uposlechnuto, či nikoli. Jedná se například o pravidla týkající se úklidu oddělení, zamykání dveří, požívání alkoholických nápojů ve službě, užívání omezovacích prostředků atd.“⁴²

Nebylo by správné zaujímat zde příliš cynický postoj. Často zjistíme, že pokud má organizace splnit své základní ideální cíle, bude někdy nutné na čas obejít jiné ideály této organizace, a přitom udržovat dojem, že tyto ideály nadále platí. V takových případech je oběť činěna nikoli ve prospěch toho nejviditelnějšího ideálu, ale spíše ve prospěch toho logicky nejdůležitějšího. Příklad nám poskytuje pojednání o byrokracii v námořnictvu:

„Tento rys [tj. skupinou zavedené utajování] zdaleka nelze připsat výhradně obavám členů skupiny, že vyjdou najevo nežádoucí prvky. I když takové obavy vždy hrají roli při zatajování toho, jak skutečně funguje byrokracie zevnitř, jeden ze znaků této neformální struktury musíme zvlášť zmínit. Je to proto, že neformální struktura naplňuje mimořádně důležitou roli poskytováním *návodu k obelstění* oficiálně předepsaných pravidel a metod postupu. Každá organizace chápe, že si nemůže dovolit zveřejnit tyto metody (jimiž, jak je nutno poznamenat, se řeší jisté problémy), protože jsou v ostrém protikladu k oficiálně uznávaným a v tomto případě silně prosazovaným metodám, tak drahým tradicím skupiny.“⁴³

A konečně zjišťujeme i to, že účinkující často podporují dojem, že pro získání role, již hrají, měli nějaký ideální motiv, že mají pro její naplnění ideální kvalifikaci a že při snaze získat tuto roli nemuseli vytrpět nic nedůstojného, urážlivého ani ponižujícího, ani nemuseli uzavírat žádnou „tichou dohodu“. (Všecobecný dojem naprosté slučitelnosti konkrétního člověka s jeho zaměstnáním sice nejčastěji podporují příslušníci kvalifikovanějších profesí, ale podobné prvky najdeme i u méně kvalifikované práce.) Tento

ideální dojem posiluje jakási „výmluvnost kvalifikace“. Odborové svazy, univerzity, obchodní asociace a další orgány, vydávající oprávnění k výkonu určité profese, požadují po jejich provozovatelích, aby vstřebali mystický objem vědomostí a prošli údobím školení. Toto vyžadují částečně proto, aby si na zaměstnání udržely monopol, ale částečně i proto, aby posílily dojem, že jedinec oprávněný vykonávat dané zaměstnání je někdo, kdo byl zkušenostmi získanými školením přetvořený v osobu lišící se od ostatních lidí. Proto například jeden student poznamenal, že lékárnice sice čtyřleté univerzitní studium nutné pro získání licence pokládají za „přínosné pro tuto profesi“, ale někteří z nich připouštějí, že několikaměsíční kurz by zcela stačil.⁴⁴ Můžeme k tomu dodat, že americká armáda za druhé světové války přistupovala k profesím, jako je lékárník či hodinář, se vši nevinností čistě pragmaticky a dokázala vyškolit nové zdatné profesionály během pěti šesti týdnů, k velkému zděšení zavedených provozovatelů zmíněných profesí. Rovněž zjišťujeme, že duchovní vzbuzují dojem, že do řad církve vstoupili kvůli pocitu, že jsou voláni k naplnění určitého poslání, ale přitom ve Spojených státech skrývají zájem zlepšit své společenské postavení a v Británii zájem alespoň si společensky příliš nepohoršit. A opět, duchovní často vzbuzují dojem, že si svou stávající kongregaci zvolili kvůli tomu, co jim nabízí po duchovní stránce, a ne – což může být skutečným důvodem – kvůli tomu, že jim církevní představenstvo nabídlo dobré ubytování, plný plat či hrazené výdaje na stěhování. Podobně fakulty medicíny ve Spojených státech nabírají nové studenty částečně na základě jejich etnického původu a je jisté, že tento faktor berou při volbě svého lékaře v úvahu i pacienti; ovšem při vlastní interakci mezi lékařem a pacientem může vzniknout dojem, že lékař je lékařem pouze kvůli svým mimořádným schopnostem a absolvování mimořádného studia. Podobně manažeři si často nasadí masku kompetence a celkového chápání situace a sobě i ostatním zastírají skutečnost, že své místo zastávají částečně proto, že vypadají jako vedoucí pracovníci, a ne proto, že dokáží vykonávat manažerskou práci:

„Jen málo manažerů si uvědomuje, jak zásadní důležitost může mít jejich vzhled pro potenciálního zaměstnavatele. Personální